

Miklóssy Endre – BERCEL

Karácsony Sándor, az embertárs

1942. március 22-én született Bercelen, evangélikus lelkészcsaládban. Mérnöknek tanult és mérnökként dolgozott, hogy szellemi függetlenségét megőrizhesse az „agymosás világekorszakában”. Írásai a rendszerváltás óta jelentek meg, ez ideig hat kötet és számos tanulmány. Művei elsősorban az elásott magyar gondolkodói hagyomány feltárásával foglalkoznak. Közülük kiemelkedik a *Túl a tornyon*, melyet porbul rakott a szél című (Széphalom 2001), amely legfontosabb gondolkodóinkra hívja fel a figyelmet. Az alábbi tanulmány e kötetből származik.

A középkori filozófia szubtilis módszereket dolgozott ki, hogy egy-egy tételt igazolhasson. Ezek közül a másodikikat úgy nevezik: argumentatio ad patres, azaz hivatkozás az atyai tanítók tekintélyére. És mennél rázóssabb a tétel, annál jobban teszi az ember, ha ilyesféle módon kívánja megtámogatni. A „magyar észjárás pedig egyike a legrázósabbaknak. Az volt már a harmincas években is, midőn Karácsony kifejtette, és mentegetőzött is némiképpen miatta, úgy vélvén, hogy az ellene irányuló vádak félreértésen alapulnak. És az az érzésem, hogy az ellenvetések, sőt ellen-indulatok napjainkra aligha csökkentek. Így tehát elő kell vennünk Nietzschét, ki a szóban forgó témáról az alábbiakat mondta: „Hogy az egyes filozófiai fogalmak nem tetszőlegeselek, nem önmagukban növekvők, hanem egymással vonatkozásban és rokonságban nőnek fel, hogy a gondolkodás történetében látszólag bármily váratlanul és önkényesen lépnek is fel, mégis éppen annyira egy rendszerhez tartoznak, mint valamely földrész faunájának tagjai: ez végül is elárulódik azáltal, hogy mily biztonsággal töltik ki a legkülönbözőbb

filozófusok lehetséges filozófiai rendszerek bizonyos alapsémáját. Valami láthatatlan ígézet alatt mindig újból ugyanazt a körpályát futják be: ha kritikai és szisztematikai akarattal egymástól mégoly függetleneknek érzik is magukat: valami vezeti őket, valami úzi őket meghatározott rendben egymás mögött: éppen ez a fogalmakkal együtt születő rendszeresség és rokonság. Gondolkodásuk valóban sokkal kevésbé felfedezés, semmint ráismerés, ráemlékezés, vissza- és hazatérés a léleknek messze ósrégi összházartásába, melyből ama fogalmak valamikor kinőttek: – a filozofálás ennyiben a legmagasabb rendű atavizmus egy faja. Minden ind, görög, német filozofálás csodálatos családi hasonlóságának elég egyszerű a magyarázata. Ahol meg éppen nyelvrokonság van, egyáltalán el sem kerülhető, hogy hála a nyelvtan közös filozófiájának – így értem: hála az egyforma nyelvtani funkciók öntudatlan uralmának és vezetésének – a filozófiai rendszerek hasonnemű fejlődésére és sorrendjére ne legyen minden már előre elkészítve: mint ahogy a világértelmezés bizonyos más lehetőségeinek útja szinte elzártnak lát-

szik. Az ural-altáji nyelvterület filozófusai (hol az alany-fogalom legkevésbé van kifejlődve) nagyon valószínűen másképpen néznek »a világba«, és más ösvényeken találhatók, mint az indogermánok és mohamedánok¹.

Ekképpen felbátorítva Petőfi Sándor hajdani rajongójától, aki az „ural-altáji költőnek négy versét is megzenésítette, sőt a hatása alatt olyan halhatatlan verseket költött, mint a *Vereinsamt* vagy *Der Herbst*, három dolgot szögezhetünk le ebből a briliáns eszmefuttatásból.

1. A nyelvi kifejezésmód messzemenően meghatározza a lehetséges filozófiákat, mivelhogy a nyelv mintegy „helyettünk gondolkodik.
2. A nyelv nemcsak lehetőség, hanem korlát is, mivel kizár mindenféle olyan értelmezéseket, amelyek nem egyeztetethők össze az ő „mélyszerkezetével.
3. Mindaz, amit eladdig „filozófiának neveztek, az indoeurópai *nyelvek* sajátosságából következik, viszont a másféle felépítésű „ural-altáji nyelvcsalád valami egészen más filozófiai rendszert is lehetővé tesz. Mégpedig egy olyat, amelynek éppenséggel az a specifikuma, hogy az „alany-fogalma fejletlen, Nietzsche nyitva hagyja azt a kérdést, hogy miért és minek az előnyére.

MAGYAR ÉSZJÁRÁS

Karácsony Sándor számára a „magyar észjárás természetesen semmiféle rasszista vonással nem rendelkezik. Ellenkezőleg, az, amit sajátosságként kifejt, éppenséggel a „milieu-elméletre tűnik támaszkodni, a sztyeppe népek élet- és gondolkodásmódjából vezeti le. Ő maga is hangsúlyozza azt, hogy ez „százmilliók észjárása.

„Azsia pusztái. Széles, térs, viharjárta puszták, olyanformák, mint a Hortobágy.

Hol kerék, hol talp az ott legelő baromnak, ahogy az idő jár. Széles. Messzire elláttni rajta, de engemet is messziről észrevesznek rajta. Fényes-melegen süti a nap naphosszat. Ezekben a pusztákban őrizték őseink a jószágot és ott lettek olyanná, amilyenné az ilyen pusztákban lehet az ember. Tempósak, kényelmesek, hiszen volt idő elég. Kevésbeszédűek, akárcsak a mai pásztorok. Elgondolkozók: lehet azt jól a botra támaszkodva, ha sokat van az ember egymagára. Jóságú, figyelő nép, mint a réti sasok, azoknak is széjjel kell nézni szerte a nagy pusztán. Edzett, erős emberek, mert átjárja ám a szél az embert, eső megesi, vihar megfuttatja, a kemény föld helyre erőlteti a csontjait. Bátor, harcos fajta, hiszen sok irigye lehetett, ha jó legelőre lelt. Kis csoportokra szakadt, legeltetni úgy jobb. Egy kicsit ravasz is, mert kevesedmagával sokszor csak így vághatta ki magát a bajból.

A lelke is olyan, mint a pusztá. Tiszta, világos, józan és nagyon-nagyon egyszerű. Nem tudunk mi úgy képzelődni, mint a germán népek, hogy is tudnánk. Ahol nincs barlang, meg mélységes, titokzatos rengeteg erdő, hova mennének a szellemek, meg a varázslók lakni? Az eszünk járása is egyenesebb, mint az övéké. Hadd látom. Értem. Rendben van. De csak akkor van rendben, ha értem és csak akkor értem, ha látom: beláttam, átláttam az egészet. Inkább megnézem tövéről-hegyére, forogatom jobbra-balra, alszom rá, ha kell, akár kettőt is, idő van elég, azt nem sajnálom tőle. De vaktában nem hiszek el semmit senkinek. Inkább ráhagyom. Nem értem, mert mindjárt az elején elvitettem a nyitját, nem nyugodhatom bele, nem mondhatom, hogy jól van, hát inkább beletörődöm. Ha olyan nagyon akarja, legyen úgy, ahogy ő sze-

¹ Nietzsche: *Jenseits von Gut und Böse*. Leipzig, 1906. 20. S.

retné. Vagy: vigye, ha tudja. Ez is a puszta lelke. Ūri lélek.²

A pozitivista Hippolyte Taine számára a milió, vagyis a faj, a környezet és a történelmi pillanat hármassága meghatároz minden lehetőséget. Az események determináltak, a természettudományos világnézethez illő módon. A kálvinista Karácsony azonban nem merészkedik a predestináció tanának efféle merev értelmezésére. Ami őnálá meghatározott, az valamifajta diszpozíció – és döntő fontosságú, hogy ennek a *nyelv* a tanúja és hordozója. Mellesleg csakúgy, mint Nietzsche-nél.

Háromféle dologra érdemes figyel-nünk Karácsony fenti eszmefuttatásában. Az egyik a *tartalom*, mondanivaló, ami a gondolkodási mód differentia specifikáját írja le, és ennek a magyarázatát a létezési módból. A másik e kifejtésnek a *formája*, ami konkrétumokra hivatkozik és képekből építkezik. A harmadik és leg-érdekesebb a gondolkodás centrumának a *megfoghatatlansága*.

Az európai természettudományos gondolkodás régi-régi, középkori, sőt ógörög alapokon építette meg a maga bástyáját a logika és a kísérlet által teremtett oksági viszonyról, a kényszerítő erővel levonandó következtetésről. És hiába döntötte meg ezt a gondolkodási módot David Hume, hiába szedte fel Kant még a határmenti szögcsatornákat is – *semmit se változtattak meg*. A világtérképezés módja, Nietzsche tanúsága szerint mélyebben van elrejtve.

A magyar észjárású ember azonban szkeptikus. És ezért oly rettentő nehéz

itt összefüggő gondolatrendszert kiépíteni. Ezért oly nehéz valóságos tekintélyre szert tenni. Karácsony rendkívül következetesen építkezik abban a rendszerben, amit felismert. Mert ennek a „magyar észjárásnak az ő elemzése szerint három fő sajátossága van, és ezeket az indoeurópai észjárással való antitézisekben lehet megközelíteni. És eszmefuttatásai, például a fent idézett is, erre hagyatkoznak.³

Az első közülük a *mellérendelés* relációja, szemben az indoeurópai alárendeléssel. A második a szemlélet *valósága*, szemben a gondolkodás absztrakciójával. E két sajátosságot foglalja össze a híres antitézis: objektív-primitív észjárás, szemben a szubjektív-komplikálttal. A harmadik sajátosság a filozofikus gondolkodás *hiperbolikus* osztálya. „A transzcendens logizmák következtében a magyar észjárás nem az ok és okozati viszonyok megmagyarázására igyekszik, hanem a megfoghatatlanság evidenciájára.⁴ Ebből következik a térszemlélet a priori határtalansága, az a priori időtlenség és az oksági viszony helyére lépő megfoghatatlanság. A „magyar, mint meghatározó jelző, Karácsony szinte minden könyvcímében szerepel.⁵ És ennek hármas jelentése van.

A sztyeppei gondolkodású nyelvek közül – történelmi okokból – a magyar az, amely az önreflexiónak legalábbis a küszöbére érkeztetett. Ezt a tényt nehéz volna túlbecsülni. Aki például szembesült azokkal a nehézségekkel, amelyekkel Heidegger találkozott, midőn a maga nyelvének a gondolkodási alapjaiból igyekezett megérteni a japán nyelv

² Karácsony: *A magyar világnézet*. Bp. 1941. 289.

³ Karácsony: *A magyar észjárás*. Bp. 1985. 497.

⁴ Karácsony: *Magyar nevelés*. Bp. 1993. 19.

⁵ Karácsony: *A magyar észjárás, Ocsúdó magyarság, Magyar nevelés, A magyarok Istene, A magyar világnézet, A magyarok kincse, Magyar ifjúság, A magyar demokrácia, A magyar béke*.

kulcsfogalmait, az legalábbis méltányolni tudja ezt a – mondjuk talán – „struktúrafordítási lehetőséget. Hosszú és izgalmas eszmecserét folytat például Heidegger az ő japán barátjával a „nyelv jelentésű japán szóról⁶. Ez egy „beszélő szó: *koto ba*. Olyasféléket jelent szó szerint, hogy szíromlevelek, amelyek a szépség üzenetéből fakadnak. Nehezen jutnak el ideig, és kissé vissza is hőkölnek a szemlátomást oly kevéssé egzakt végeredménytől. De a Karácsony által leírt észjárásban semmi megütközni való nincsen e körülírásban, a benne rejlő üzenetet azonnal regisztráljuk, és zavartalanul gyönyörködhetünk a képalkotás transzcendenciájában.

A másik sajátosság, hogy mint láthatuk, az önmegismerésnek az indoeurópai nyelvekkel való szembesülés útján kell megvalósulnia. Alapvetően történelmi okokból – amelyek közül az éppen aktuális, vagyis az önmeghatározás szükségessége a náci kultúrimerializmus korszakában, Karácsonynál elég csekély jelentőségű – az ő évszázadokban mérő gondolkodásmódja számára helyénvalóan látszott esetlegességnek. A baj, ami tagadhatatlan, nagyobb időtávon és mélyebben függ össze ezzel a történelmi adottsággal. A lényege az, hogy „nálunk a magaskultúra úgy él és virágzik a népi kultúra mellett, mint valami angol gyarmaton az európai fertály a bennszülött-negyedhez képest.⁷ Nem arról van szó, hogy létezik olyan „magaskultúra, amiből a nép többsége nem részesül, hiszen ez mindenütt így van, hanem arról, hogy Bach vagy Beethoven, vagy akár Kant a saját népe kultúrájában gyökerezik, ám minékünk nincsen efféle kulturális egységünk. (Helyesebben, csupán épülőben van bizonyos területeken. Bartókot és

Kodályt ezért ünnepli oly lelkesen Karácsony, mert ezt a lehetőséget pillantja meg bennük. És milyen furcsa: még a nagyvilágot is ez érdekli mibőlölünk.) Igazából véve itt jelent problémát a számunkra a körülvevő indogermán miliő. Amihez képest jelentéktelenné törpül az a helyzet, hogy Európa három nagy nyelvi közösségének és két nagy kultúrkörének a határvonalán élünk. Idegenségünk mindegyikkel szemben fennáll – gondoljunk csak Nietzsche tézisére –, és ez mélyebb, mint valami egyszerű kulturális különbség. Ez a nyelv alapszerkezetének, az észjárásnak a különbsége.

Átjárás persze van. Bartók és Kodály példája is ezt mutatja. Sőt nyilvánvaló, hogy épp ennek a megteremtése az a kihívás, amit a sors mielőnk, magyarok elé vetett. De ezt megteremteni folyamatos figyelmet és munkát igényel. Karácsony szerint utoljára a 17. században sikerült, és azóta sohasem tudtunk szerves választ adni e kihívásra. Ezért aztán a népünk a 20. században él, de a 17. század formáját és tartalmát éli. Itt nemcsak a parasztsztyára kell gondolnunk, hanem a közép- és rétegekre is, ahol e diszcrepancia még kínosabb eredménnyel jár. Az avult forma és tartalom kirekeszt a korszerűségből is, megfoszt az archaikus kultúrában immansens módon meglévő tartástól is. Nem kell visszamennünk a harmincas évekbe, hogy lássuk mi ez, és mit eredményez.

A „magyar jelző harmadik jelentésénél Karácsony személyes életszerep-válalására akadunk. Szenci Molnár Albert, Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós és annyi más módjára ő is elment Nyugatra, hogy megkeresse és megtanulja azt, amire idehaza szükségünk van. Része volt még az európai szellem

⁶ Heidegger: *Aus einem Gespräch von der Sprache*. Magyarul: *Útban a nyelvhez*. Tillman J. A. fordítása. Bp. 1991. 46.

⁷ Karácsony: *Magyar nevelés*. 9.

utolsó aranykorában. Megismerhette Wundt kultúrantropológiáját, Saussure tanítványától hallgatott nyelvtudományt, ízelítőt kapott szociológiából és fenomenológiából. De számára mindez háttérismeret maradt, iskolákhoz nem csatlakozott. Nyilvánvalóan önarckép is van abban a meghatározásában, hogy „a magyar észjárású ember autodidakta – még akkor is, ha iskolába jár.”⁸ Rábukkant az ekkoriban világhódító útjára induló lélekelemző individuálpeszichológiára is. Amit – minden elismerése mellett – vég-sőleg meghaladni kívánt „Arra jó, hogy kiábrándítson (a személyes értékeinkhez fűző – kiegészítés M. E.) illúzióinkból. De az ember csak ez után kezdődik bennünk. Ott, ahol már hiába analizálnánk a lelkünket, mert analizálhatatlan.”⁹ Megoldás itt csak teológiai – illetőleg az ember saját dimenziójára alászállva –, társaslélektani relációban lehetséges. A társaslélektan alapvetése az, hogy a kollektívum határozza meg az individuumot, és nem fordítva. Nagyjából erre épül a kultúrantropológia, a weberiánus szociológia és mindaz, amit a marxizmus hozott ki e tézisből. Karácsony azonban másfelé tart. A társadalomszerkezetet és a kultúrát derivátumnak, másodlagosnak tekinti, mégpedig a *nyelvhez* és a mögötte rejlő *észjáráshoz* képest. A *magyar észjárás* mellérendelő, és ezzel a legszorosabb összefüggésben az alanyiséga, ahogy Nietzsche mondta, kevésbé van kifejlődve. „A nyelvvel élő magyar lélek nem oly alanyi, mint a többiek, sokkal tárgyibb náluk. Azzal például, hogy nem szívesen absztrahál, hanem a konkrét szemlélet-

ből készíti a jelt, megmarad a rajta kívül eső tárgyi világban. A saját lelkéből még annyit se ad hozzá, amennyi az elvonáshoz szükséges volna.”¹⁰ Pázmány Péternek egyszer a szemére vetették, hogy túlonult sokat merít a műveiben más szerzőktől. Ő azonban nagy léleknyugalommal azt felelte, hogy a méh virágról virágra röpköd, mégis milyen finomságot tud alkotni, ellenben a pók sajátmagából bocsátja ki az ő undokságait. Az objektív és a szubjektív szemlélet közti különbséget aligha lehetne ennél világosabban kifejezni.

„Okoskodása mellérendelő. Nyomról nyomra haladni, térszerűleg rendezni a fogalmakat, összerakó párhuzamokban. Ezért könnyen téved mellékvágányra, ha sok elemmel van dolga, belezavarodik.”¹¹ Fogyatkozott készség a rendszeralkotásra, sőt annak negligálása. Nem az a lényeg a számára, hogy egy *kész* gondolatmenetet bensőleg felfogva megérteni és továbbépíteni tudjon, hanem az, hogy egy adott problémát meg tudjon ragadni. Amit elveszít alaposságban, azt visszanyeri kreativitásban. Ez az objektív-primitív észjárásnak alkati sajátossága. Az iskolai penzum az ő számára Prokrusztész-ágy, még ha is el tud benne helyezkedni. Ha ereje tudatára ébred, azonnal odahagyja. Karácsony maga, vagy tanítványa, a közgazdaság „csodadoktora, Liska Tibor, igen jól tanúsítják ezt. „Az indogermán nyelvek úgy jelölnek, hogy a fogalmaikat viszonyítják egymáshoz, de a meghatározó fogalmat *alárendelik* a meghatározott fogalomnak. A magyar nyelv pedig *mellérendeli*, és a közöttük lévő viszonyal jelöl.”¹²

⁸ Karácsony: *A magyar észjárás*. 465.

⁹ Karácsony: *A magyarok Istene*. Bp. 1943. 35.

¹⁰ Karácsony: *A magyar észjárás*. 48.

¹¹ Karácsony: *A magyar észjárás*. 65.

¹² Karácsony: *A magyar észjárás*. 213.

A hiposztázisok hierarchiája, amelyen az indogermán metafizika és filozófia alapul, a magyar észjárás számára nagyon nehezen fogható fel. Vagy lehet az is, hogy igazából fel se fogható. Hogy Apáczaitól kezdve oly sokan töltögették belénk oly csekély sikerrel ezeket a rendszereket – többet, mint a „lecke sikeres felmondását alig eredményezett a dolog – az talán éppen erre utalhat. Az okot láttuk az élettérnek, a „sztyeppének a szerkezetében. De fontosabb ennél, hogy cél is van, mégpedig hogy a beszélgetőtársam megértsen, minél egyszerűbben. „Mindent viszonyítok, egymás mellé rendelek, ami a másik ember szemlélete számára új.¹³ Magyarázkodásnál ezért folyamodunk a megvilágító példák szaporításához, ami különben a másféle észjárású embert olyannyira irritálni tudja. „De kötelességem alárendelni, ha két elemet és a köztük lévő viszonyt előzőleg mellérendelésben ismertetem.¹⁴ A további mellérendelés ugyanis már redundáns, megsemmisítene (érzékelhetetlenné tenne) egy már elért eredményt. A „magyar metafizika ilyen módon nő ki egy, már elért eredményre támaszkodó rendezési elvből. S hogy milyen magasságba tud nőni, azt látni fogjuk majd éppen Karácsony nyelvfilozófiájának a példáján. A mellérendelés, mint az észjárás alapja, persze nemcsak a *nyelvben* van jelen. Lükő Gábor sikeresen alkalmazta a folklór egész területére (A magyar lélek formái című művében). Sőt, magát az „ázsiai mentalitást itt lehetett igazán megfoghatóvá tenni. Ma már egész iskolái vannak a tárgykörnek minálunk, bár mintha megfeledekezének Karácsony

ama intéséről, hogy „európai tartalom kell ázsiai formában. **Szintézis** „Amit a magyar kifejezni próbál, az Európa – de *ahogyan*, az Ázsia – mondja Karácsony, és még hozzáfűzi, mintegy vigasztalólag: „addig dolga van, míg Ázsia és Európa egyik nem lettek.¹⁵ Világítsuk meg ezt egy konkrét példán – azért vagyunk objektív-primitív észjárásúak. A magyar Dávid – nem a király, hanem a zsoltárénekes, Szenci Molnár Albert – zsoltárköltése Théodore de Bézé nyomán: Tebened bízunk elejétől fogva, Uram, téged tartottunk hajlékunknak. A mellérendelő magyar mondatfűzés szükségszerű követelménye, hogy az új elem a régihez közös rész segítségével kapcsolódik¹⁶ („Uram”). Mondatkezdés esetében ez általában visszautalást igényel az előzőekre. Ezt követi a fő gondolat, a leghangsúlyosabb, tulajdonképp annak az esszenciája, amit mondani akarunk, azután az állítmány, majd indifferens, többnyire visszautaló részek. Tekintettel az objektív-primitív szerkezetű mondat megértetési fő céljára, Karácsony itt „lélektani alanyról – a saját létezésre szert tevő jelentésről –, „lélektani állítmányról – a gnómát a szöveg-történés kontextusába bevonó értelmezőről – és „lélektani bővítményről – a jelentést pontosabbá tévő kiegészítésről beszél.

A „bevezető rész elhagyása esetén a mondat egy igen nyomatékos gondolati Auftakttal kezdődik, amit az erősít föl, hogy egybeesik élhangsúlyos kiejtésünkkel is. Nagy társaslélektani verseink ezért közismerten szívesen használják, olyan ez, mint valami ébresztő gongütés: „Házádnak *rendületlenül*, „*Talpra*, magyar, „*Góg és Magóg* fia vagyok én, „*Piros* a

¹³ Karácsony: *A magyar észjárás*. 268.

¹⁴ Karácsony: *A magyar észjárás*. 272.

¹⁵ Karácsony: *A magyar észjárás*. 54.

¹⁶ Karácsony: *A magyar észjárás*. 268.

vér a pesti utcán. A hatás titka az, hogy ki nem mondott jelentésként hordozzák a visszautaló bevezetést is. Ilyen módon kezdődik a zsoltár is. Nem alapszavak ezek, nem is különösebben ékesek. A számunkra már van ugyan egy cseppnyi archaikus zamatuk, de a varázs mégsem ebben áll, hanem abban, ahogy ez a mondat megegyezik az észjárásunk szerkezetével. Az egyes szavak ilyen módon a „helyükre kerülve hallatlan jelentéstöbbletet szereznek a kontextusból, és továbbítanak a mondat befogadójához. Ez a szerény külsejű és látszólag tempós sor például a következőket. – Van Valaki, aki személy, és ezért meg lehet szólítani. – Aki őt megszólítja, az nem valamiféle elbitangolt jószág a végtelen tér sötétjében, hanem a tagja egy akolnak. – Kicsi, elkerített hely ez az ismeretlen és mérhetetlen Univerzumban – de van egy Pásztor. – Réges-régen elpusztított volna mindaz, ami fölött nincsen hatalmunk. És ha mégsem pusztított el, akkor Valaki elejétől fogva vigyáz reánk.

A szöveg annyira tömör, hogy e két sorba tulajdonképpen még az *ismétlés* is belefér, mint a gondolat afirmációja, akár egy jobbféle magyar népdalban. A második sor ugyanazt mondja, mint az első – helyesebben, itt valami egyedülálló történik. Mert az első sor az eredeti zsoltárszövegből is, Béze szépséges négyszólamú feldolgozásából is *hiányzik*. E sorral csupán a magyar zsoltárénekes toldotta meg. Nem is akárhol, hanem a magyar hangsúly „Auftakt helyén, és ekképpen ez a sor világítja be a XC. Zsoltár *egészét* – mindaz, ami még következik, már csak kifejtés, „lélektani bővítmény. A *confessio hungarica* e mondatától így válik *magyarrá* Dávid zsoltára, és a kóbor sztyep-

pelakó a tanúság szerint nem „felvette a kereszténységet, hanem *visszatalált* az ő hajdani otthonába. Így nő ki a vers a nyelv szerkezetéből, így közvetít egy összefüggő teológiát, és így válik a gyülekezet éneke Tamási Áron jelzője szerint *Kösziklává*. A példa mutatja egyébként a megértés nehézségét is. Oly sok jelentést bíz a gondolkodásmód szerkezetére, hogy nehezen tudja befogadni az, akinek más az észjárása.

NYELV ÉS LÉLEK

Az európai nyelvtudomány, lenyűgözve alkalmasint az arisztotelianus logikától, besétált abba a ketrecbe, hogy „a mondat – logikai ítélet. Ami lényegében úgy jön össze, hogy a subjectum és a praedicatum a logikai ítélet két tagja. És a vélemény oly erős, hogy maga Heidegger is ijedten néz hátra, midőn afféleket mond, hogy „a logisztika támadás a nyelv lényege ellen.¹⁷ Karácsony azonban a magyar grammatikára hagyatkozva szétlővi ezt az alappillért.¹⁸ A kiindulása Gombocz Zoltán felismerése, hogy a magyar mondat nem „igei, hanem „nominális természetű. Ehhez Karácsony azt fűzi hozzá: „kezdeti formában a subjectum és praedicatum az *azonosság* nyelvi relációjában volt. *Főnév* volt mindkettő, később vált a praedicatum melléknévvé, s csupán harmadlagosan igévé. Egy praedicatum *nélküli* nyelvi kijelentésben – amit mai magyar nyelvünk már nem alkalmaz, de mint a példa mutatja, még kikövetkeztethető belőle – elvész a „mondat – logikai ítélet evidenciája. De hogy ebből mi következhethet, azt még sejteni is alig tudjuk. Joggal gondolhatunk azonban arra, ahogyan a matematikai axiomatika egy-egy radikális eredménye felforgatta az egész

¹⁷ Heidegger: *Útban a nyelvhez*. 24.

¹⁸ Karácsony: *A másik ember*. Debrecen, 1942. 12.

gondolkodásmódunkat. Karácsony anynyit fűz hozzá – illetve magához a Logika Alaptörvényéhez: „az azonosság tartalmi relációja mindjárt kezdetben így állítódott: egyik a másikhoz képest.¹⁹ Valami olyasmi következik talán, hogy elvész a logikai ítélet általános érvénye, és valamiféle precedens-elv, s egy állandóan újraépítendő kapcsolat imperativusa lép a helyére. Mit kezdhet egy ilyen szisztéma a világ összefüggő leírásával, azt talán a hopi indiánoktól lehetne megkérdezni. De a nyelvi és antropológiai következményei számunkra is beláthatók. És igen-csak radikálisak. És ráadásul *ugyanarról* szólnak. Megvilágítva ezzel a nyelv és a lélek kapcsolatát. A nyelv természetéről Heidegger a következőket mondja:²⁰ „A nyelv az emberi lénynek a jelenlét és a jelenlévő kettősségéhez való vonatkozásának hermeneutikus alapvonása (...) A „vonatkozás szó azt mondja, hogy az ember lényegénél fogva alkalmazásba van véve; annál a lényegénél fogva, ami ő, egy olyan alkalomhoz tartozik, amely igényli őt (...) E kettősség bontakoztatja ki azt a világosságot, amelyen belül a jelenlét mint olyan és *az ember számára való jelenlét* (kiemelés tőlem, M. E.) megkülönböztethető lesz – az ember számára. (...) Valójában minden egyes gondolati lépés célja hozzásegíteni az ember ahhoz, hogy gondolkodva rátaláljon a lényegéhez vezető ösvényre a nyelven való viszonyában. Karácsony Sándor ugyanezt így fogalmazza meg:²¹ „A jelrendszerben Én beszélek Veled itt és most, hogy megérts. A jel jelentése *én vagy nem én, beszélek, vagy nem beszélek, vagy nem én beszélek, vagy nem én nem-beszélek*. Én *itt vagyok, vagy nem itt vagyok*, vagy nem én vagyok

itt, vagy nem-itt. *Most beszélek vagy nem-most* nem-beszélek, vagy most nem-beszélek. De akár Én, akár nem Én, mindkét esetben az Ember, vagy nem Ember, hanem a világ az Ember körül, tehát mégis *az Ember az univerzumban*. És akár beszélek, akár valami egyéb, mindig az Élet, a Lét. És akár itt, akár ott, telítetten, egyetemesen az Univerzumban. És akár most, akár nem-most, folytonosan *sub specie aeternitatis*. Tehát a jel, az egyetlen jelentés csak akkor lehet i g a z, ha egyetemes jelentés, vagyis: szép. *Az ember az univerzumban sub specie aeternitatis létező*: ez az egyetlen jel, aminek a jelentését minden értelem keresi, s minden kíváncsi ember egyedül ért meg, ez az igaz. Az egyetemes jelentés ennek az egyetlen megfejtett jelnek a mélyén a szimbólum: az élet örök aktuális emberi formája, amelyben a szív egyedül dobban össze, mert egyszerre izgul miatta és gyönyörködik benne, ez a szép. A két gondolatmenet eléggé közel áll egymáshoz. A nyelv az, ami az üres létezést ember-formájúvá alakítja, ez mindkettő alapján világos. Heidegger láthatóan visszafogottabb és óvatosabb a metafizikai konzekvenciák levonásával. A késő őszi európai filozófia már nemigen mer olyan szavakat használni, mint „univerzum, vagy „*sub specie aeternitatis*. Nem tárgyunkra tartozik, hogy miképpen veszítette el az ilyen szavakat, a saját hibájából. Karácsony magyar, tehát fiatalabb – ő még használhatja, mondhatnánk, de ez csak első megközelítés, hiszen valójában arra teszünk kísérletet, hogy ugyanarról a valóságról újat tudjunk mondani. A különbség láthatólag nem is ebben van. Az, hogy Karácsony egyértelműbben beszél Heideggernél, önmagában véve nem

¹⁹ Karácsony: *A másik ember*. 17.

²⁰ Heidegger: *Útban a nyelvhez*. 30–31.

²¹ Karácsony: *A könyvek lelke*. Bp. 1941. 86.

érdem egy „hermeneutikus szöveg esetében. (Homályról homály szólhat igazán.) Hanem figyeljünk arra, hogy *mitől* homályosabb a német filozófus – pusztán a szövegének nyelvi tartalmát tekintve. Nos, láthatjuk hogy éppen az absztrakciótól. De ez nem is akármilyen absztrakció, mivel a célja a *személyes névmások eltüntetése*. És ez távolról sem véletlen. Valamivel később ugyanis ezt írja Heidegger: „a sokat vitatott én-te élmény a szubjektivitás metafizikai övezetébe tartozik.²²

Philosophia horret subjectum – csak-hogy éppen ezzel helyezi magát arra a senki földjére, aminek az egyik legfontosabb tanúja és szereplője maga Heidegger. Egy „ember nélküli humanista,²³ hogy Karl Barth aforisztikus szavát alkalmazzuk. Még akár el is fogadhatnánk, mint a szuverén gondolkodásnak bár keserű, de elkerülhetetlen végpontját a nietzschei „intellektuelle Redlichkeit (értelmi tisztesség) kemény mércéje szerint. Ám ehhez az eredményhez csupán úgy tudott eljutni, hogy a szubjektivitást bezárta a metafizika ketrecébe. Szubjektivitás nélkül pedig az ember, ember nélkül viszont a világ nem határozható meg. Így jutunk el a „metafizika vagy nihilizmus dilemmához, amit általában az európai gondolkodás végpontjának tekintenek. Karácsony azonban más végponthoz jut, mégpedig egyszerűen attól, hogy nem tud mit kezdeni a személy nélküli nyelvvel. A mondat nem logikai művelet, vagy legalábbis csak bizonyos mértékig az, hanem egy igen sajátos *korreláció*, mely az Én és a Te között húzódik. Sőt mi több, ő definiálja is az adó és a befogadó szubjektumot. Mert látszat csupán, hogy létezik a

befogadótól független kijelentés. Itt azért megint hivatkozhatunk Heideggerre. „A beszéd mint a jelenvaló lét feltárultságának egzisztenciális szerkezete konstitutív a jelenvaló-lét egzisztenciája számára. (...) Az egymással lét: beszéd.²⁴

Szörnyen hangzik ez a mondat egy hozzám hasonló „ural-altáji számára – viszont *igaz*. „Az együttes jelenvalólét – folytatódik az absztrakciós vesszőfutás – már lényegszerűen nyilvánvaló az együttes diszpozícióban és az együtt-megértésben. Az együttlét a beszédben már kifejezetten *megosztott*, azaz már *van*. „A logikai tér létezésének hiposztázisa abból a látszathoz keletkezik, hogy a személy negligálható. A „mondat így látható azonosnak a „logikai ítélettel. (Subjectum + praedicatum + töltelék.) Ami ezen kívül van – tartja e vélemény – az csak azért lehet, mert a képzelet ítéleté egészíti ki. Az így értelmezett mondat valójában pszeudoegzisztens. A valóságos mondat kizárólag Én-Te relációban létezhet. Erről szól Karácsony eszmeifuttatása. De ismét megidézhethetjük Heideggeret is: „Az a feladat, hogy a grammatikát *megszabadítsuk* a logikától, *előzetesen* szükségessé teszi a beszéd – mint egzisztenciális – a priori alapstruktúrájának pozitív megértését.²⁵

(Megjegyzem, megérteni csak *valakit* lehet, e szempontból lényegtelen, hogy netán ezer évvel korábban élt nálam.) Saját tapasztalatomból meg annyit tehetek hozzá, hogy a tudatalatti kommunikációban a megértés Én-Te relációja híján a mondat *létre se jön*.

Ekképpen érkezünk el Karácsony gondolatmenetének a középpontjához: „A jel

²² Heidegger: *Útban a nyelvhez*. 33.

²³ Barth: *Mensch und Mitmensch*. Göttingen, 1955.

²⁴ Heidegger: *Sein und Zeit*. Magyarul: *Lét és idő*. Vajda Mihály ford. Bp. 1989. 306.

²⁵ Heidegger: *Lét és idő*. 312.

– az ember az univerzumban sub specie aeternitatis létező. Arra kell itt főleg figyelni, hogy ez a legmélyebb nyelv-filozófiai kijelentés *metafizikai előfeltevés nélkül* következik magából a jelrendszer szerkezetéből. Nietzsche intuíciója igazolódott: az „ural-altáji nyelv *valóban* tud új látásmódot felmutatni az indoeurópai filozófia számára. Az alárendelésnek van egy nagy fontosságú következménye, ami a világrépre vonatkozik. A deduktív logika univerzális kalkulusa magában rejtje a logikai ítélet általános érvényét. Ennek következtében bárminő logikai tartalmú kijelentés a *kinyilatkoztatás* ontológiai rangjára emelkedik, vagy – más szemszögből nézve – a kinyilatkoztatás a köznapi kijelentés rangjára süllyed. A tudattartalom általános érvényű axiómák rendszeréből kíván építkezni, és számára a tapasztalati világ annyiban fogadható el, amennyiben ebbe az építménybe beilleszthető. A logikai építmény egyéb-iránt pontos megfelelője a professor–tanítvány társaslelki viszonynak. Vagyis a gondolati rendszertől való függés konvertálható személyes függelmi viszonyná. Ma, az úgynevezett tudományos világnézetek egyetemes széthullása idején különösen tisztán mutatkozik meg ez a szellemi irányzatoknak hatalmi klikkek-ké való átalakulásában.²⁶

„Sem kibékítően egyetemes filozófiát nem képes adni saját világának múltban gyökerező előítéletei miatt, sem pedig ezt a gyöngeségét becsületesen bevallani és a csődöt elismerni nem hajlandó.²⁷ No persze. Bejelentett csőd után nem fizet-

nek osztalékot. A filozófia végét elemző Heidegger a következőket mondja az új feladatról: „Azt akarjuk meghatározni, ami a gondolkodás dolga, ami a gondolkodás számára még vita tárgya. Ez német nyelven a »Sache« – dolog – szót jelenti. Nos, a filozófia a legutóbbi időben »magára a dologra« szólította fel a gondolkodást.²⁸

Én, az objektív-primitív észjárású magyar, most kihúzom magam, mivel eszembe jutnak Bocskai Istvánnak 1605-ben mondott szavai: „Mi sem az retorikához, sem az dialectikához nem értünk, hanem a dolgot amint van, úgy szemléljük. A negyvenes évek közepére ért meg Karácsonyban az a felismerés, hogy az az észjárás, melynek a mellérendelés a sajátossága, gyógyszer lehet az ész trónfosztásával szemben. Nincs „általában, hanem csak itt és most egy konkrét helyzet van. De ez, éppen egyedi volta miatt, egyúttal határtalan és végsőleg felfoghatatlan. Nem következik a tegnapiból. „A kauzalitás az antecedens és a consequens csupán szűk sávjában érvényes – idézi Kontra György, a mai fizika filozófiai tanulságaira is hivatkozva.²⁹ Nincs olyan metarendszer a valóság fölött, ami lehetővé tenné a konkrét helyzet értelmezésének a megtakarítását. Így értendő, hogy „magyar világnézet, a szó „Weltanschauung értelmében nincsen. A magyar nem „kívülről nézi a világot, hanem „benne él.³⁰ „Csak most. Egyetlenegyszer. És soha többé. – mondja Hamvas Béla.³¹ Heidegger fáradtságosan kereste a kulcsot egész életében a nyelvhez. A nyelvhez,

²⁶ Szemléletesen írja le a *Parkinson harmadik törvénye*. Bp. 1965. 184.

²⁷ Karácsony: *A magyar észjárás*. 430.

²⁸ Heidegger: *A filozófia vége*. Vajda Mihály ford., in: *Költőien lakozik az ember*. Szeged, 1994. 262.

²⁹ Kontra György: *Karácsony Sándor*. Bp. 1992. 91.

³⁰ Kontra György: *Karácsony Sándor*. 50.

³¹ Hamvas Béla: *Kései művek melenkóliája*, in *Silentium*. Bp. 1987. 158.

ami a számára szemlátomást elfoglalta a „filozófia helyét. A nyelvhez, ami valamilyen kapcsolatban kell álljon a valósággal, a logikával, a humanizmussal. Eljut odáig, hogy a lényeg nem-nyelvi természetű, sőt odáig, hogy „a gondolkodás csodaszzerű útépités.³² Hogy mégis miért nem találta a kulcsot, arra Karácsony valószínűleg azt mondaná, hogy szubjektív-komplikált észjárása miatt. (Tanú vagyok rá, mennyire komplikált. M. E.) Mert a nyelv lényege kizárólag az objektív-primitív szemlélet számára ragadható meg. Íme. „A tetterendszerben csak a határtalanságban lehetnek szabadok egymáshoz képest az egyik ember és a másik ember. Az élettérben nincs mellérendelés, fölrendelt van, aki rendelkezik és alárendelt, engedelmessegre. Módszeres eljárás biztosítja és szabályozza az egyik ember és másik ember igényeit, köteleységét. Egyik a másikhoz képest csupán az imaginárius, a határtalan térben lehet két ember, hamarabb a levegőben lebegve, mintsem röghöz kötve. Az időtlenül rövid aktívumban és az időtlenül hosszú passzívumban. És akkor is csak: éppen most, éppen így, de nem precedensképpen. Abból, hogy a múltkor sikerült, nem következik, hogy most sikerülni fog. Abból, hogy most sikerült, nem lehet következtetni a jövőre. Minduntalan előlről kezdődő és mindegyre újrafogalmazandó tétel ez a jeli, jelképi, a cselekedeti mind.

Maga a »másik ember« is ebből a világból származik. Korábbi képe az egyik ember énközponti szempontjából nézett és elképzelt szubjektív-komplikált kép. Csak objektíve és csak primitíven vehetem tudomásul a másik embert. Transcendens a másik ember, mert szerepénél fogva jel,

jelkép, tett, juss, hit, üdvösség kulcsa hozza származott át, megfejthetlenné, csak valószínűvé vált, ami idáig megfejtett és bizonyos volt, tőle függővé relativálódott minden: megértés, siker, szabadság, függetlenség, szentség. Mellérendeléses a másik ember tételes állítása, mert mióta részt kér a társas vonatkozásokból, csak egyik a másikhoz képest, tehát csupán vele, miatta és reá nézve lehetséges nyelv, művészet, társadalom, jog, vallás. Határtalan, időtlen, megmagyarázhatatlanulmagától értődően csudálatos szillogizmus zárótétele a »másik ember«, nincs múltja, azaz történelmi tanulságai, nincs jelene, vagyis rendszere (mellérendeléses) és nincs jövője, t. i. törvény-érvényével levonható konzekvenciája. Objektív-primitív a »másik ember«, mint *Ding an sich*: minduntalan újrafogalmazandó.³³

Az *én* létezésemben semmiféle teleologikus bizonytalanság nincsen, ellenkezőleg, a célja pontosan meghatározható, és az a *másik ember*. Ennek a létezésnek a *helye* sem kérdéses – nem egyéb, mint maga a nyelv. Evidenciává lesz itt Hölderlin titokzatosnak számító sora: „Sok reggelünk telt már, Hogy beszélgetés vagyunk, egymásról hallunk Emberként élve meg, de dal leszünk hamar.³⁴

Mit nem lehet ezen érteni, kérdeznénk meg oly szívesen Heideggertől. Ezen a nyomon közelíthető meg az európai nihilizmus problémaköre. Sokan gondolják úgy, hogy ez a nyugati *nihilum* kórosan különbözik a keleti *sunnyatától*, de ennek a kifejtése eddig nem sikerült. Nis hitani, a japán filozófus, mindenesetre jó érzékkel látja meg a dolog mélyén az európai ember beteges Énközpontúságát. A személy ugyan maszk csupán (per-

³² Heidegger: *Útban a nyelvhez*. 21.

³³ Karácsony: *A másik ember*. 18–19.

³⁴ Hölderlin: *Friedensfeier*

sona) – „de nincs mögötte semmi, ami megjelenhetne³⁵ „Ein Zeichen sind wir, deutungslos³⁶ – jel vagyunk, jelentés nélkül – mondja ugyanezt Hölderlin. Az Én egyedülvalósága ezért azonos a Semmi egyedülvalóságával, vagyis a nihilizmussal. Ámde ez a nihilizmus csak hamis lehet, mivelhogy a centrumban semmiképpen se állhat a semmi. Heidegger joggal jegyzi meg, hogy az európai nihilizmus nem veszi komolyan a semmire vonatkozó kérdést. Falsifikál, vagyis – tehetjük hozzá – *kiiktatja a nyelvet* (a hamisság a nyelvben nem válhat valóságos létezővé). Karácsony alapján ezt a problémát azzal világhatjuk meg, hogy az Én az embernek csak *egy része*, oppozícióban van a nem-Énnel. (Vagyis azzal, ami bennünk van, de nem az Én.) A *sunnyatában* az Én ebben a nem-Énben oldódik fel, a *nihilumban* ellenben ezt megtagadja – és ezáltal a fogságába esik. Egy másféle összefüggésben ugyan, de ezt írja Karácsony a helyzetről: A nem-Én irtózatossal áll azon az Énen, aki a nem-Én tudomásulvétele nélkül, azt nemlétezőnek véelve akarja magát kifejtetni. Ázsia bosszúja ez Európán. Ő ráér – az objektív szemlélet az időtlenben él.³⁷

Erről a helyzetről beszél Nishitani a nihilizmus genezisében, ám anélkül, hogy a kulcsot ismerné. Az, hogy a nihilum egy létező alapján felnyílik, mindig azt jelenti, hogy megnyílik az a mező, ahol a létező léte feltárul. Ezzel együtt azonban a létünk maga egyetlen kérdőjelle válik. Valamivé, amiről nem tudjuk, honnan jó és hová megy. Valamivé, ami lényege sze-

rint felfoghatatlan és megnevezhetetlen. Kezdetből fogva lényegileg ismeretlen minden dolog.³⁸

Az állat nem teszi fel magának a létezésre irányuló kérdést – elsősorban nem is az absztrakciós készsége hiányzik ehhez, hanem az időérzéke. A *halált* csak mi látjuk; követi csupán veszte a szabad állatot, előtte mindig Isten van, s ha megy, mint a vizek, a végtelenbe fut.³⁹ Az ember számára ez megválaszolható kérdés mindaddig, amíg a feltevése nem koncentrálódik magára az Énre. E pillanatban azonban bajba kerül, mint láttuk, és megszületik a modern nihilizmus. Ennek a regresszusáról Karácsony, Kosztolányi Dezsőről írt páratlan nekrológiájában beszél „objektíven, vagyis szigorúan a tárgyához kötötten, és a következőképpen fejezi be: „Nem maradt egyebe, mint a nyelv. Aztán azt is féltetni kezdte, javíthatni és csiszolni. Jaj, de szomorú szépségekre bukkant, amikor meg akarta fejteni a titkait. A megfajthetetlen. Akkor követi el a költő ezt a tragikai vétséget, ha nincsen már neki hite többé. Meg kellett halnia. Azóta tudja a titkot. Nem a drága romok értelméből, hanem kegyelemből.⁴⁰

A megoldáshoz azt kell látnunk, hogy a nem-Én diszpozicionális természetű, és megalkotható belőle a Másik Ember. Pontosabban *éppen ez a feladat*. Az ember egy ösvény, folytonos átmenet, mondja Nietzsche Zarathustrája, amelyen a Másik Ember paradigmája szerint az embertársához kell eljutnunk. (Lehet, hogy Nietzsche félreértette az Übermenschet, és az valójában az embertárs *inkognitó-*

³⁵ Idézi Kunszt György: *A kiotói iskola az európai nihilizmusról*. in: *A hagyomány jövője*. Veszprém, 1995. 222.

³⁶ Hölderlin: *Mnemosyne*

³⁷ Karácsony: *A magyar észjárás*. 347.

³⁸ Kunszt György: *idézett mű*. 220.

³⁹ Rilke: *VIII. duinói elégia*. Keresztury Dezső ford.

⁴⁰ Karácsony: *A könyvek lelke*. 199.

ja?!) Karácsony így kapcsolódik a dia-logikus gondolkodók sorához. (Barth, Buber, Ebner, Rosenzweig, Tábor Béla), és a nyelvölcelete így válik teológiává. A jelzett ösvény csak a nyelven keresztül járható, és hangsúlyozott precedens-nélkülisége rányit a Csodák Birodalmára. Ez a világ nem éntőlem függ – de éntőlem függ az, hogy nyitok-e *kaput* rá. A Másik Ember tehát radikálisan véget vet az Én elszigeteltségének, és a létezést egyszers-mind *feladattá* alakítja. (Vigyázat: ez azokra is vonatkozik, akik nem veszik tudomásul. A feladatot lehet öntudatlanul követni, öntudatlanul kikerülni és tudatos-an elutasítani is – de mindegyiknek megvan a maga következménye, ami az Ént érinti.) A feladat lényege: *Szolgálni*. Tábor Béla mondja az alábbiakat: Ugyan-az az egy szellem – személyiség – osztat-lanul, a maga egészében van elrejtve egy-mástól különböző egyéniségekbe. Minden egyes ember rendeltetése, hogy ezt a rejtett személyiséget kibontsa magából. De nem bonthatja ki elszigetelten, mert ő csak egy jel a jelek között; a jelek pedig csak úgy fejezhetik ki az egész jelzettet, hogy egymáson gyúlnak ki.⁴¹

Idézhetnénk a példa kedvéért József Attilát is, de nem igazán fontos. Itt se az egybeesés az érdekes, hanem az, hogy a kiindulópontok mennyire különböznek. Karácsony a nyelv interperszonális metafizikájából, Tábor Béla pedig a Tízpa-rancsolat exegéziséből jut el ugyanide. Ennek az egész életünknek és minden szellemi tevékenységnek is meghatározó jelentősége van. Az, amit művészetnek, filozófiának, tudománynak vagy vallás-nak nevezünk, csupán a *szolgálaton belül*

értelmezhető, csakúgy mint maga az em-beri létezés – megjegyzendő, hogy e szol-gálat felfüggesztése is jelentéssel bír, még ha szintisztán negatív jelentéssel is.

DOLGAINK

Van Heideggernek egy intuitív – le nem vezetett – megjegyzése, hogy a nyelv *lényege* nem lehet nyelvi természetű. A rá jellemző sajátos visszafogottsággal azon-ban nem beszél arról, hogy akkor milyen természetű. Karácsony erről azt mondja: „A 100%-os nyelv már *nem* nyelv: mű és tett is.”⁴²

A Másik Emberré alakított nem-Én egy sajátos kategorikus imperativus. *Korparancs*. „Ma a nevelés olyan társadalmi kérdés, mint amilyen a múlt század második felében az osztályharc, elején a job-bágyfelszabadítás volt, s ma az ifjúság az a társadalmi osztály, ami azelőtt az ipari munkásság, a »nép«, a szegényember, a parasztság volt. A társadalmi probléma az ifjúságra van hangolva, és az emberi közösségeket elsősorban érdeklő, tehát aktuális természetű.”⁴³ Zek a több mint fél évszázada leírt sorok aktualizáló kom-mentárt nem igényelnek, viszont felhív-ják a figyelmünket Karácsony elhivatott-ságára, a nevelésre. Nevelni annyi, mint az ifjút, aki egyedül képes áldozatra (lásd a magyar forradalom főszereplőit), fel-nőtté válni segíteni, ami annyit jelent: az áldozatot szeretetté hevíteni.⁴⁴ Nem ok-tatni kell, hanem *nevelni* – hiszen mind-azt, amit valaki megtanulhat, csak neve-lésen keresztül tanulhatja meg. Nevelni pedig kizárólag személyes kapcsolaton át lehet. A magyar társadalomnak az a de-formációja, amiről Karácsony oly sokat

⁴¹ Tábor Béla: *A zsidóság két útja*. Bp. 1990. 23.

⁴² Karácsony: *A magyarok Istene*. 14.

⁴³ Karácsony: *Ocsúdó magyarság*. Bp. 1942. 6.

⁴⁴ Karácsony: *A magyarok Istene*. 9.

beszél – megrekedésünk a 17. században –, szoros összefüggésben van a ránk erőltetett idegen iskolaformákkal. (Mária Terézia Ratio Educationisával szemben Karácsony ideálképe a kollégiumokra szervezett partikulák rendszere, a jezsuita, református, evangélikus iskolarendszer, amit az uniformizáló felvilágosodás elsöpört.) Az iskola az élet tanítója is, az elcsépelhetetlen latin közmondás szerint. A magyar demokrácia alapja a „helyi autonómiák azon rendszere volt, amely ezzel az oktatási renddel a legszorosabb kapcsolatban állt. Így érkezünk a politika erőterébe. Már úgy érteve, hogy a gondolatmenet érkezik ide, mert a praktizáló Karácsony hadirokkant katonatisztként, a kommün oktatási előadójaként, pedagógusként és társadalomszervezőként, a Horthy-rendőrség, majd az ÁVÓ megfigyeltjeként, a szárszói konferencia társaslélektani fellebbviteli fórumaként, a Szabadművelődési Tanács elnökeként és a kommunizmus által kikiáltott közellenségként az egész életét ott töltötte. A „Néma forradalom Kovács Imréje így emlékezik meg róla és szerepéről.⁴⁵

„A vidéki értelmiségre és a vidéki egyetemek hallgatóságára leginkább Karácsony Sándor hatott, az eredeti gondolkodó, aki a *Magyar észjárás* című munkájában egy magyar filozófia alapját igyekezett megvetni. Későbbi munkáiban, *Háborúról békére nevelés*, *Ocsúdo magyarság*, az okos magatartásra tanított, a passzív rezisztencia és az adódó lehetőségek praktikus kihasználásának kombinálásával. Tanítványai, követői ügyesen benyomultak a kommunista pártba és sikerült megszállniuk a kultúrpolitika egyik fontos posztját. A vezetőségük alá került Szabadművelődési Tanács országos hálózatot épített ki, kézikönyv-

sorozatot indított a magyar irodalom válogatásából, amit megküldött a falusi tanítóknak, tanároknak, papoknak, orvosoknak, könyvtáraknak, tsz-elnököknek. Nagy példányszámban megjelenő folyóirata, az Új Szántás, széles körű publicitást biztosított Karácsony Sándornak és filozófiai iskolájának. A rendszer észbe kapott, persze hogy észbe kapott, s a kommunista párt ideológiai folyóirata, a Társadalmi Szemle 1955. január-februári számában elképedten írja: Az Új Szántás első évfolyamában 173 »karácsonyista« tanítványtól származó »jobboldali«, »narodnyik-jellegű« és 16 „kimondottan kozmopolita cikk jelent meg.

Karácsony a debreceni egyetemen pedagógiát tanított, tanártársai egy része, diákjai többsége a befolyása alá került. Határozott népi nézetei behatoltak a Parasztszövetség és a cserkészmozgalom gondolkodásába, amíg működhetett. A karácsonyista nézetek terjedését a rendszer szigorú intézkedésekkel akarta megakadályozni, annyira veszélyesnek tartotta saját szempontjából. A Társadalmi Szemle szerint »Karácsony Sándornak és társainak országszerte ma is nagy példányszámban fellelhető tanulmányaiból, cikkeiből táplálkozik az értelmiség, főleg a vidéki értelmiség. Ehhez a megtévesztett régi értelmiséghez kapcsolódik az új, népi értelmiség egy része, főleg a vidéki egyetemeken tanulók és különösen a parasztszármazású fiatalok. «Az, hogy a rendszer nem volt pontosan leírva, egységes rendbe foglalva, előnynek bizonyult, akár a földszánt a kőbástyával szemben: belefutad a világnézeti ágyúgolyó. Mint ahogy előny volt az is, hogy csupán „pedagógiának nevezte magát, eleve visszahúzódva a csatátér közepontjából. A filozófia kemény dolog –

⁴⁵ Kovács Imre: *A Márciusi Front*. New Brunswick, 1980. 95.

vélte az akkor mértékadó közfelfogás –, komolyabb még a háborúnál is, ahol taktikai okokból mégiscsak lehet fegyverszünetet kötni. Ámde az Eszmék Síkján, ahol a Világ Sorsa eldőlt, semmiféle lazaság nem engedhető meg. Erről mondta Karácsony a szárszói konferencián: „Ha figyelmesen szemléljük az osztályharcra agitálók seregét, lehetetlen nem látnunk az előregedés kiábrándító szellemi állapotát. Nem lehet velük vitatkozni. Már nem is a dogma merevségével, hanem egyenesen a szabály ellentmondást nem tűrő büntető szankciójával lépnek fel a más nézetet vallókkal szemben.”⁴⁶

Nos, ha nem lehet vitatkozni, akkor ne is vitatkozzunk. Ez, kérem, nem filozófia itten, hanem *pedagógia*. A marxista rabulisztika e ponton visszazáll alkalmazói fejére. Védtelenek ezzel a szófordulattal szemben. Ha volna pedagógiájuk, akkor persze harcolhatnának ellene. De hát nincsen, leszámítva az egyetlen „makarenkói pofon fogalmát. (Ezt viszont az ÁVÓ előszeretettel és sikeresen alkalmazta a lélektani meggyőzés eszközeként). Van persze fegyver ilyen esetre is. A hitvitázó szabadon engedi a tudatalattiját és ennek tartalmát kivetíti ellenfelére, magyarán hazudik és rágalmaz. Félelmetes, ha ehhez az erőszakszervezetet is mozgósítani tudja. Még félelmetesebb, ha a tudományos akadémia évszázados szellemi tekintélyét is.”⁴⁷ De a „karácsonyizmus ellen még ez is kevésnek bizonyult. Mint Kovács Imre tanúsága mutatja, át tudta vészelni a kommunista hatalomátvételt is. A politika végül is akcidentiális. Az iskolafilozófia is – mi értelme azon vitázni, hogy a lét vagy a tudat mi az ördögöt hataroz meg? Hiszen amit mindközönsége-

sen „filozófiának neveznek – Nietzsche a tanú rá –, csupán derivátum, az észjárásnak, vagyis a nyelvnek egyszerű következménye. Ami igazából számít, az nem valami átadható tárgyi ismeret. Ami a maga általánosságában nincs is – készség van csupán, amivel egyedi problémákat lehet megoldani. És ez csak nevelés útján, kizárólag személyes kapcsolatban adható át. Karácsony éppen ezért irtózott őszintén rendszerének a kifejtésétől és írásba foglalásától.”⁴⁸ Az ő „rendszere ugyanis alapjában véve *emberekből* áll, vagyis nevelőkből. De Karácsonynak ez az attitűdje végül is hozzájárult tanításának az elszigetelődéséhez. Emberei voltak, rendszerbe foglalt tézisei nem. Márpedig az a világ, amelyben élnünk kell, nem csupán fizikai jelenlétből és személyes kontaktusból áll. Itt van az „objektív-primitív gondolkodásmódnak egy úgy látszik, áthághatatlan korlátja. A megmaradásnak játékszabályai vannak. A dialogikus nyelvet a jelölő nyelvvel szemben, a képet a fogalommal szemben, a társaslélektant az individuálpaszichológiával szemben, az egzisztenciális elkötelezettséget az intellektuális játékkal szemben egy kidolgozott gondolkodási rendszerben is meg kell tudni védeni. Lehet persze ezt az egészet, amit korunk tudományos életének nevezünk, akcidentiálisnak tekinteni, sőt ma, az ezredforduló táján, ez mindinkább nyilvánvalónak is tűnik. De azt a nagy vereséget, amit a „karácsonyizmus elszenvedett, ez a hiány növelte tragikus – ránk nézve tragikus – mértékű szakadékká. Amennyire igaz, hogy 1956-ben hihetetlen és elképzelhetetlen győzelmet arattunk – hiszen mi pukkasztottuk ki az Évszázad Hazugságát –, oly igaz az

⁴⁶ Karácsony: *Magyar nevelés*. 23

⁴⁷ Kontra György: *Karácsony Sándor*. 75.

⁴⁸ Lendvai L. Ferenc: *Karácsony Sándor*. Bp. 1984. 14.

is, hogy 1957-ben viszont szörnyűséges vereséget szenvedtünk. Akkorát, hogy a méretei még negyven év múltán is alig-alig foghatók fel. Lelki tartalékaink megsemmisültek – és ez tárgyunkat illetően a „karácsonyizmus végét is jelentette. A „társaslélektan nem valami leírható diszciplína, s művelője nem vonulhat el tudós magányba, egy megértőbb utókor számára dolgozni. A világban kell élnie, személyességét a másik ember szolgálataiba kell állítania. De mit tegyen, ha a hatalom ebben ellenséget lát, és a „Szervezkedést megtorolja – az emberek pedig tudomásul veszik ezt a helyzetet, és visszavonulnak a majd-én-úgyis-megmutatom atomizált magányába? Sok jeles tanítványa volt Karácsonynak, és az ő munkálkodásukban a társaslélektan és a problémaérzékeny kreativitás szelleme bizonyonnyal könnyen kimutatható. De kétségtelen, hogy a *centrum* még az ő számukra is elveszett.

Karácsony élő személy volt, és a tanításának az a kvitesszenciája, hogy nincs tanítás, csupán nevelés – és ez kizárólag személyes kapcsolat útján lehetséges. És mi most éppen ezért vagyunk oly nagy bajban. Mert az elszenvedett veresége az igazságát nem érinti, de a mi feladatunkat roppant módon megnehezíti. De nem változtatja meg. Szolgáidon láttassad dolgaidat, Dicsőségedet ezeknek fiain, Add értenünk fölséges hatalmadat, Mi kegyes Urunk, óh irgalmas Isten! Minden dolgunkat bírjad, forgassad, Kezeink munkáit igazgassad.⁴⁹

ÖSSZEFOGLALÓ

Karácsony Sándor, az embertárs

Az ember gondolkodási módja alapvetően függ nyelvének a struktúrájától, amint Nietzsche mondotta, és ez meghatározó Karácsony Sándor számára, anélkül hogy egyébként nietscheánus lett volna. A mi magyar nyelvünknek a lényege pedig a mellérendelés, az indoeurópai nyelvektől eltérően. A mellérendelés a lényegénél fogva azt jelenti, hogy a másik embert társként és nem tárgyként kell elfogadnunk. Mint valakit, akinek a gyökerei szintén a transzcendensből vezetnek e világba. Egész történelmünknek, létezésünknek, sikereinknek és kudarcainknak az a meghatározója, hogy ezt mikor mennyire tudtuk megvalósítani. Mivelhogy nem is lehetséges Istenhez fűző személyes kapcsolat nélkül. Karácsony Sándor egész élete e feladatról szólt.

SUMMARY

The way of human thinking depends on the structure of language, as told by Nietzsche. This idea turned out to be deciding for Sándor Karácsony even if he was not Nietzschean. In the Hungarian language coordination is more important than in Indo-European languages. Coordination means that the other person should be accepted as a partner and not as an object. Everyone should be accepted as someone whose roots lead to this world from the Transcendent. The realization of the above decides our history, existence, success and failures. It is not possible without personal relation to God. The life of Sándor Karácsony presents this task.

„Minden gondolatunk, minden tervünk azt célozza: hogy lehetne benneteket vidámabbá, életrevalóbbá, műveltebbé, derekabbá tenni.”

(Karácsony Sándor)

⁴⁹ Szeczi Molnár Albert: A XC. Zsoltár utolsó versszak